

Zagłada Żydów. Studia i Materiały
Holocaust Studies and Materials

VOL. 11 (2015)

ISSN: 1895-247X
eISSN: 2657-3571
DOI: 10.32927
WWW: www.zagladazydow.pl

Centrum Badań nad Zagładą Żydów IFiS PAN
Polish Center for Holocaust Research

Szanse, wyzwania i interpretacje: nauczanie o Holokauście w Kanadzie

Opportunities, Challenges and Understandings: Holocaust education in Canada

Carson Phillips

redakcja@holocaustresearch.pl

DOI: https://doi.org/10.32927/ZZSiM.490
Strony/Pages: 591-606

CC BY

OPEN ACCESS

Carson Phillips

Szanse, wyzwania i interpretacje: nauczanie o Holokauście w Kanadzie

Ontario, druga co do wielkości prowincja Kanady, o powierzchni ponad miliona kilometrów kwadratowych, ma 31 publicznych angielskojęzycznych zarządów szkół, 29 katolickich angielskojęzycznych, 4 publiczne francuskojęzyczne i 8 katolickich francuskojęzycznych. W roku szkolnym 2013/2014 na terenie prowincji działało 3980 szkół podstawowych i gimnazjów oraz 917 szkół średnich. Zgodnie z zapisami konstytucji kanadyjskiej edukacja leży w kompetencjach władz prowincjonalnych. Finansowany ze środków publicznych system edukacji w Ontario jest najbardziej otwarty (*comprehensive*) w kraju, a tamtejsza populacja uczniów prawdopodobnie najbardziej różnorodna. Nauczanie o zagadnieniu tak złożonym jak Zagłada stanowi dla nauczycieli i uczniów jednocześnie szansę i wyzwanie.

W odróżnieniu od niektórych członków Wspólnoty Narodów Kanada nie ma krajowego programu nauczania. Zamiast tego każda z dziesięciu prowincji i każde z trzech terytoriów samodzielnie ustala oczekiwania i wyniki programowe. Choć system zapewnia władzom prowincji autonomię przy opracowywaniu regionalnych programów dydaktycznych, stwarza trudności w kwestiach takich, jak tożsamość narodowa, dziedzictwo narodowe i globalizacja.

Z wyjątkiem roku, w którym przewodniczyła Międzynarodowemu Porozumieniu na Rzecz Pamięci o Zagładzie (International Holocaust Remembrance Alliance, IHRA), w Kanadzie nie ma też krajowej strategii nauczania o Zagładzie i stwarzania szans rozwoju zawodowego nauczycielom zaangażowanym w przekazywanie wiedzy na ten temat. Tak jak w innych prowincjach, również w Ontario kluczową rolę w nauczaniu o Zagładzie od zawsze odgrywały organizacje społeczności żydowskiej, ośrodki nauczania o Zagładzie i organizacje pozarządowe. Organizacje te miały decydujący wpływ na kształt i kierunek rozwoju nauczania o Zagładzie w prowincjach Kanady. Jak zobaczymy, wydaje się, że w nauczaniu o zagadnieniach takich jak Zagłada, które są nierozerwalnie związane z dziedzictwem narodowym i kulturą Kanady i pełnią kluczową funkcję w kształtowaniu tożsamości narodowej, najlepiej sprawdza się połączenie podejścia ogólnokrajowego z regionalnym.

Różnorodność kulturowa w szkołach

Populacja uczniów szkół kanadyjskich, zwłaszcza w ośrodkach miejskich, bywa niezwykle zróżnicowana. Wszak szkoły stanowią odbicie społeczności, którym służą. W Toronto, często opisywanym jako jedno z najbardziej multikulturowych miast na świecie, mówi się w ponad stu językach, co pokazuje, jak zróżnicowane pod względem etnicznym, religijnym i kulturowym są społeczności tworzące populację tego ośrodka miejskiego. Poza angielskim do języków najczęściej wymienianych jako używane w domach rodzinnych należą: kantoński, niemiecki, włoski, chiński, polski, portugalski, pendżabski, hiszpański, tagalog i ukraiński. Ze względu na tak ogromną różnorodność podczas nauczania o Zagładzie w multikulturowych klasach kanadyjskich szkół nie można liczyć na wspólną świadomość historyczną wszystkich uczniów. Często potrzeba indywidualnego podejścia.

W ramach ogólnoświatowego projektu mapującego, który miał pokazać sposób przedstawiania Zagłady w podręcznikach i programach nauczania na całym świecie, badacze z Międzynarodowego Instytutu Badań Podręczników im. Georga Eckerta (Georg Eckert Institute for International Research), we współpracy z UNESCO, zauważyli, że nauczanie i uczenie się o Zagładzie nabierają coraz bardziej międzynarodowego charakteru. Niemniej autorzy trafnie zauważyli, że „niewiele uwagi poświęcono dotychczas kwestii, w jaki sposób zagadnienie Zagłady przedostało się do wielu grup wiekowych i do dyscyplin naukowych innych niż historia, np. nauk politycznych, nauk społecznych, literaturoznawstwa i religioznawstwa”[1]. W Kanadzie nauczyciele mają do czynienia z różnorodną populacją uczniów, poświadczającą owo umiędzynarodowienie w sferze krajowej, a także z „migracją” Zagłady jako przedmiotu dociekań akademickich do wielu dyscyplin naukowych. W artykule omawiam drogę, jaką Holokaust jako temat przeszedł w szkołach, jego miejsce w programie nauczania Ontario, a także często stosowane metody dydaktyczne.

Początki nauczania o Zagładzie w szkołach Ontario

Według historyka Franklina Bialystoka Zagłada jako zagadnienie pojawiła się w szkolnych programach zajęć w latach siedemdziesiątych, a już w połowie lat osiemdziesiątych była powszechnie nauczana w wielu szkołach średnich w Ontario[2]. Być może tendencja do włączania tego tematu stanowiła przejaw bardziej rozległej i ogólnej zmiany zachodzącej w społeczeństwie kanadyjskim. Mianowicie w 1971 r. ówczesny premier Pierre Trudeau wprowadził Kanadę na dro-

[1] Peter Carrier, Eckhardt Fuchs, *International Status of Education on the Holocaust: A global mapping of textbooks*, Paris: UNESCO, 2015, s. 13.

[2] Franklin Bialystok, *Delayed Impact*, Montreal–Kingston: McGill-Queens University Press, 2000, s. 211.

gę ku oficjalnemu multikulturalizmowi. Do 1973 r. utworzono Federalne Ministerstwo Multikulturalizmu (Federal Ministry of Multiculturalism) i Kanadyjską Radę Konsultacyjną ds. Multikulturalizmu (Canadian Consultative Council on Multiculturalism). Kraj zmieniał swoją tożsamość, odchodząc od narracji głównie anglo- lub francuskojęzycznej i przyjmując nową, uznającą prawa rdzennej ludności i wieloetniczne pochodzenie znacznej części społeczeństwa. To nie przypadek, że otwarcie narracji kanadyjskiej tożsamości narodowej zbiegło się w czasie z wprowadzeniem nauczania o Zagładzie w kanadyjskich szkołach.

Opracowywano coraz więcej programów nauczania uwzględniających Zagładę, a niektóre zarządy szkół wprowadziły kursy w całości poświęcone temu zagadnieniu. W roku szkolnym 2011/2012 Katolicki Zarząd Szkolny Okręgu York (York Catholic District School Board) wprowadził roczny kurs „Zagłada w kontekście chrześcijańskim". Jego uczestnicy dostają zaliczenie z religii i zajęć interdyscyplinarnych, a cykl spotkań kończy się wycieczką studyjną do miejsc w Niemczech i Polsce związanych z Zagładą. Choć takie kursy nie są powszechne w szkołach Ontario, pokazują „migrację" uczenia się o Zagładzie z kontekstu czysto historycznego w stronę podejścia interdyscyplinarnego, uwzględniającego elementy religioznawstwa, filozofii i literatury.

Powszechne włączanie tematu Zagłady do kanadyjskich programów nauczania sprawiło, że ocalali z Zagłady chcieli dzielić się z młodzieżą swoimi przeżyciami. W wyniku drugiej wojny światowej Kanada stała się domem dla około 40 tys. ocalałych. Wielu z nich osiedliło się w ośrodkach miejskich, takich jak Toronto, Montreal, Winnipeg czy Vancouver. Pod koniec lat siedemdziesiątych i w następnym dziesięcioleciu, gdy negacjonista Ernst Zundel rozprowadzał ze swojego domu w Toronto materiały, które zaprzeczały Zagładzie, wielu ocalałych stwierdziło, że nie może dłużej milczeć na temat swoich przeżyć z tamtych czasów. W rezultacie zaczęli dawać pogadanki w szkołach, na uniwersytetach i na forach publicznych, umożliwiając słuchaczom osobiste odniesienie się do wydarzeń historycznych z okresu Zagłady, a także wzbudzając empatię w stosunku do ofiar. Pisząc o zaangażowaniu ocalałych z Holokaustu w edukowanie społeczeństwa, Frank Bialystok zauważa, że „ich reakcja była głównym powodem upowszechnienia się nauczania o Zagładzie skierowanego do najbardziej narażonych na wpadnięcie w sidła negacjonistów" (s. 235).

Dzisiaj z powodu zaawansowanego wieku coraz mniej ocalałych z Zagłady jest w stanie dojeżdżać do szkół, żeby spotykać się z uczniami. Niemniej w Toronto nadal działa trzon grupy ocalałych, którzy wygłaszają mowy w ośrodkach oświatowych i na forach edukacji publicznej, a także wydają wspomnienia. Z wielu programów, które zapoczątkowali, nadal korzystają uczniowie z całego Ontario. W tym roku w Toronto odbyło się 35. Coroczne Sympozjum Edukacyjne o Zagładzie dla Uczniów Szkół średnich (35th Annual Holocaust Education Symposium for High School Students), zorganizowane przez Ośrodek Nauczania o Zagładzie im. Neubergerów (Neuberger Holocaust Education Centre), wcześniej Ośrodek Nauczania o Zagładzie w Toronto (Holocaust Education Centre

of Toronto). Od pierwszego sympozjum w 1980 r. w spotkaniach w Ontario Institute for Studies in Education Uniwersytetu w Toronto wzięły udział tysiące uczniów szkół średnich. Sympozja przyciągają szkoły spoza terenu Wielkiego Toronto (Greater Toronto Area), a niektórzy przyjeżdżają z daleka, żeby wziąć udział w zajęciach. Do stałych uczestników należą placówki z Barrie (około 115 km na północ od Toronto), Kitchener (110 km na zachód od Toronto) i Belleville (188 km na wschód od miasta).

Uczestnicy sympozjów wysłuchują zazwyczaj prezentacji przewodniej na temat Zagłady, a następnie dzielą się na małe grupy, żeby porozmawiać z ocalałymi. Forma sympozjów nie jest idealna pod względem dydaktycznym, gdyż tradycyjnie opiera się głównie na procesie uczenia się skoncentrowanym na nauczającym (referat przewodni był wygłaszany w sali na pięciustet słuchaczy). Choć najlepiej sprawdzają się metody oparte na samodzielności i zorientowane na ucznia, sympozjum ze względu na dużą liczbę uczestników wzbudzało zapał do nauki zarówno wśród uczniów, jak też nauczycieli i stało się atrakcją dydaktyczną. Materiały przesyłane z wyprzedzeniem do szkół biorących udział w sympozjach pozwalały nauczycielom odpowiednio przygotować podopiecznych do aktywnego uczestnictwa w programie. Pasmo dyskusji w małych grupach często wymagało udziału aż dwadzieściorga ocalałych z Zagłady. Chwalone przez uczniów i nauczycieli, podobne sympozja odbywają się co roku, a przeprowadzają je głównie przedstawiciele społeczności żydowskiej, w ośrodkach miejskich takich jak Hamilton (Ontario), Winnipeg (Manitoba), Calgary (Alberta) czy Vancouver (Kolumbia Brytyjska).

W 2015 r. Ośrodek im. Neubergerów nawiązał współpracę z Galerią Sztuki Ontario (Art Gallery of Ontario, AGO) i radykalnie zmienił formę sympozjów. Nowy program zapewniał intensywne doświadczenie edukacyjne wykorzystujące wiele różnych metod dydaktycznych. Uczestnicy w małych grupach zwiedzali z przewodnikiem wystawę w AGO zatytułowaną „Pamięć odzyskana: zdjęcia Henryka Rossa z getta łódzkiego" („Memory Unearthed: The Lodz Ghetto Photographs of Henryk Ross"). Kolekcja fotografii Rossa, przekazana w 2007 r. przez Archiwum Współczesnych Konfliktów (Archive of Modern Conflict), dała uczniom rzadką możliwość bezpośredniego obejrzenia zdjęć z czasów Zagłady. Z pomocą pracowników działu edukacji AGO uczniowie odczytywali historyczne fotografie i poznawali wyjątkowy kontekst getta łódzkiego.

Nowy format sympozjów uwzględnia też metody dydaktyczne, które nakłaniają do myślenia, np. zajęcia z prowadzenia dzienników, w których uczniowie mogą się odnieść do zdjęć z wystawy za pomocą wierszy lub ilustracji. Uczestnicy badali również źródła historyczne, takie jak kopie archiwalnych wydań gazet z największych miast Ameryki Północnej z czasów drugiej wojny światowej, a także brali udział w dyskusjach z ocalałymi z getta łódzkiego. Dzięki uwzględnieniu w sympozjach różnych stylów uczenia się, uczestnicy brali czynny udział w procesie własnej nauki. Zagadnienie Zagłady stało się standardowym składnikiem doświadczenia edukacyjnego uczniów szkół średnich w dużej mierze dzię-

ki mocnym fundamentom, jakie w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych położyli pełni oddania nauczyciele i ocalali z Zagłady.

Podobnie, Tydzień Nauczania o Zagładzie (Holocaust Education Week), czyli program edukacji publicznej, który działa od 35 lat pod auspicjami Ośrodka Nauczania o Zagładzie im. Neubergerów, stanowi kluczowe forum dla prób dotarcia do lokalnych społeczności. Na początku listopada w szkołach, synagogach, kościołach, bibliotekach, miejscach publicznych i na uniwersytetach w całym Ontario przeprowadza się program edukacyjny o Zagładzie, który kończy się upamiętnieniem nocy kryształowej. Od swojego powstania stał się jednym z najbardziej otwartych forów publicznych na świecie do nauki o Zagładzie, przyciągając około 35 tys. uczestników z różnych grup społeczeństwa kanadyjskiego. Dzięki dawnym wysiłkom nauczycieli i ocalałych z Zagłady udało się zdobyć ważne miejsce w sferze publicznej. Niemniej z uwagi na wzrost i rosnącą różnorodność populacji zawsze znajdują się nowe grupy ludności, do których trzeba dotrzeć.

Zagłada w programie nauczania Ontario

Kluczem do każdego skutecznego program dydaktycznego o Zagładzie jest bezpośredni związek z oczekiwaniami w kwestii uczenia się i wynikami w nauce określonymi w wytycznych programu nauczania Ontario. Zagłada jest obowiązkowym tematem w programie nauczania historii w klasie 10 w Ontario. W poprawionym w 2013 r. *Ontario Curriculum for Canadian and World Studies* (program nauczania historii Kanady i powszechnej w prowincji Ontario) w nauczaniu i uczeniu się historii stosuje się metodę myślenia historycznego (*historical thinking*). Jak głosi dokument programowy ministerstwa:

> Uczniowie rozwiną umiejętność stosowania zasad myślenia historycznego w celu lepszego zrozumienia współczesnej historii Kanady. Rozwiną też umiejętność stosowania metody badań historycznych, zbierając, interpretując i analizując dowody historyczne oraz dane z różnych źródeł historycznych i wtórnych w celu zbadania zagadnień, procesów i wydarzeń historycznych i wyciągania wniosków na tej podstawie. Dzięki nauce historii w klasie 10 uczniowie będą mogli pełniej docenić dziedzictwo kanadyjskie, kanadyjską tożsamość narodową, różnorodność i złożoność społeczeństwa kanadyjskiego, a także wyzwania i obowiązki związane z pozycją Kanady na świecie. Co za tym idzie, program pomaga przygotować uczniów do odgrywania roli świadomych i odpowiedzialnych obywateli świata. Nauka historii w klasie 10 opiera się na wiedzy, postawach i umiejętnościach, łącznie z umiejętnością rozumowania, nabytych podczas lekcji historii w klasach 7 i 8, jak też wspomaga dalszą naukę tego przedmiotu w klasach 11 i 12[3].

[3] Program nauczania w Ontario: historia Kanady i powszechna, strona internetowa Ministerstwa Edukacji Prowincji Ontario, www.edu.gov.on.ca/eng/curriculum/secondary/canworld910curr2013.pdf, s. 11 (dostęp 3 V 2015 r.).

Odwołując się do tej metodologii, program nauczania skupia się na rozwijaniu umiejętności stosowania składowych myślenia historycznego, które stanowią nieodłączny element aktywnej nauki historii (*„doing" history*). Można tutaj wyróżnić cztery odrębne kategorie: 1) określanie znaczenia historycznego (jak dane wydarzenie historyczne łączy się z bardziej ogólnymi tendencjami i wydarzeniami i co uzmysławia ono współczesnym uczniom); 2) dostrzeganie ciągłości i zmiany (porównywanie wydarzeń z przeszłości z obecnymi i ich ocena pod kątem zmian); 3) analiza przyczyn i skutków (rozwijanie metody pogłębionego rozumowania, która zakłada, że wiele czynników mogło doprowadzić do danego wydarzenia, oraz ocenia skutki tych działań); 4) przyjęcie perspektywy historycznej (zrozumienie warunków społecznych, kulturowych, intelektualnych, politycznych i emocjonalnych, które kształtowały życie i działania ludzi w przeszłości). Poprawiony program nauczania historii składa się z pięciu pasm treściowych. Choć odpowiadają one określonym wydarzeniom i kwestiom, powinny być rozpatrywane raczej w sposób zintegrowany niż jako całkowicie odrębne zagadnienia. Kwestię Zagłady wprowadza się w kontekście drugiej wojny światowej w programie klasy 10 w paśmie C (Historia Kanady w latach 1929–1945), zarówno w wersji akademickiej kursu, jak i tej praktycznej.

Kwestia Zagłady pojawia się np. w wymaganiu ogólnym (*overall expectation*) C1 „Kontekst społeczny, gospodarczy i polityczny": „opisz niektóre kluczowe wydarzenia i tendencje społeczne, gospodarcze i polityczne w latach 1929–1945". Dodatkowo uczniowie powinni przyswoić następującą prawdę ogólną (*Big Idea*): „Najważniejsze wydarzenia z tego okresu, łącznie z wielkim kryzysem i drugą wojną światową, wynikały z różnych czynników społecznych, gospodarczych i politycznych i wywarły różny wpływ na różne grupy w Kanadzie" (s. 108). Na koniec pytania ramowe (*framing questions*), np. „Czym różniły się konflikty w tamtym okresie od wcześniejszych konfliktów z XX w.? Co mogło spowodować te różnice?", sprzyjają głębszemu poziomowi zrozumienia.

Kwestia Zagłady pojawia się też wielokrotnie w grupie wymagań ogólnych C2 „Wspólnoty, konflikt i współpraca", które „skupiają się na przyczynach i skutkach, ciągłości i zmianie", oraz w grupie wymagań C3 „Tożsamość, obywatelstwo i dziedzictwo". Jak widać, temat Zagłady wprowadzono do programu nauczania Historii w klasie 10 w sposób nielinearny. Fragmenty programu nauczania w prowincji Ontario znajdują się w załączniku. Niemniej ani analiza programu nauczania w Ontario, ani podręczników nie daje pełnego obrazu nauczania o Zagładzie w tamtejszych szkołach. Kilka niepozornych, zwięzłych ustępów w podręczniku do historii dla klasy 10 może posłużyć nauczycielowi za punkt wyjścia do serii lekcji z wykorzystaniem dodatkowych lektur i materiałów, wycieczką i pogadankami zaproszonych gości. Swoboda wyboru treści i sposobu omawiania to jedna z charakterystycznych cech systemu edukacji w Ontario.

Wśród nauczycieli historii, którzy skorzystali z tej szansy z celującymi wynikami, są Scott Masters z Crestwood Preparatory College w Toronto i mający poważny dorobek naukowy historyk Jeff Chard z Sir John A. MacDonald Secondary

School w Waterloo, Ontario. Masters, laureat Nagrody za Doskonałość w Nauczaniu o Zagładzie (*Award for Excellence in Holocaust Education*) w roku szkolnym 2013/2014, gdy Kanada przewodniczyła IHRA, stworzył projekt o historii mówionej oparty na zaangażowaniu uczniów. Uczestnicy najpierw zbierali materiały do wywiadów z ocalałymi z Zagłady i weteranami drugiej wojny światowej, po czym nagrywali je w formie cyfrowej. Zapisy rozmów zarchiwizowano na stronie internetowej szkoły dla przyszłych uczniów. Jeff Chard również czuł się zobligowany do rozszerzenia programu nauczania. Postanowił zareagować na uwagi, które często słyszał od rodziców swoich uczniów. Trzy lata temu, gdy większość rodziców zauważyła, że ich dzieci znacznie pogłębiły swoją wiedzę na temat Zagłady, Chard zorganizował wieczorny kurs dla dorosłych (jedno spotkanie tygodniowo przez pięć tygodni). Wspierany przez wykładowców, nauczycieli i ocalałych z Zagłady, prowadzi kurs każdej wiosny, docierając nie tylko do rodziców nowych uczniów ze swojej szkoły, lecz także do członków lokalnej społeczności.

W 2008 r. Zarząd Szkolny Okręgu Toronto (Toronto District School Board, TDSB) opracował fakultatywny kurs „Ludobójstwo i zbrodnie przeciwko ludzkości" (*Genocide and Crimes Against Humanity*) dla uczniów klasy 11, zatwierdzony przez Ministerstwo Edukacji Prowincji Ontario (Ontario Ministry of Education). Według opisu ze strony internetowej TDSB „kurs bada przykłady ludobójstwa z XX i XXI w., w tym Zagładę oraz wydarzenia w Armenii[4] i Rwandzie". Stosując podejście interdyscyplinarne, uczniowie poznają pojęcia takie, jak ludobójstwo, zbrodnia przeciwko ludzkości i zbrodnie wojenne, skupiając się na tych trzech przykładach. Dalej w opisie czytamy:

> Uczniowie poznają proces kształtowania się tożsamości i powstawania podziału na „nas" i „ich", łącznie z analizą wpływu stereotypów, uprzedzeń i dyskryminacji na różne grupy. W trakcie kursu uczniowie poznają rolę sprawcy, ofiary, świadka, ratującego, oportunisty i opozycjonisty, a także będą zachęcani, by dostrzegać odpowiednie związki między historią ludobójstwa a historią Kanady[5].

Opracowany we współpracy z kanadyjskim oddziałem organizacji Twarzą w Twarz z Historią i Samymi Sobą (Facing History and Ourselves) i w porozumieniu z wieloma grupami społecznymi, kurs ten czerpie z takich dziedzin, jak historia, socjologia czy wiedza o powstawaniu tożsamości.

Opis kursu zdaje się potwierdzać wyniki badań przeprowadzonych przez Międzynarodowy Instytut Badań Podręczników im. Georga Eckerta w ramach ogólnoświatowego projektu mapującego. Mianowicie państwa mają tendencję do „ukrajowiania" wydarzeń historycznych takich jak Zagłada przez skupianie się na lokalnym terytorium lub lokalnej ludności bądź wyjaśnianie takich wyda-

[4] Zapewne chodzi o rzeź Ormian dokonaną w Turcji w latach 1915–1917 – przyp. red.

[5] Zob. http://www.tdsb.on.ca/DesktopModules/Tdsb.Webteam.Modules.SPC/CourseDescriptionPopup.aspx?courseID=420_20142015_CHG381 (dostęp 10 XI 2015 r.).

rzeń w odniesieniu do podobnego mordu lub aktu ludobójstwa, do jakiego doszło lokalnie lub w regionie[6]. Zamiast zuniwersalizowanej czy nawet kosmopolitycznej interpretacji tych wydarzeń historyczne przykłady ludobójstwa wydają się formułowane na nowo w ramach specyfiki „ukrajowionych" interpretacji. Kurs od początku cieszy się zainteresowaniem szkół TDSB i został wprowadzony przez inne władze oświatowe w prowincji. Niektóre, np. Katolicki Zarząd Szkolny Okręgu Toronto (Toronto Catholic District School Board, TCDSB), chcą przekształcić go w kurs dla klasy 12 na poziomie przygotowującym do studiów. Wraz z pracami nad kursem i jego ewolucją z pewnością pojawią się nowe interpretacje i dojdzie do „ukrajowienia".

„Migracja" do gimnazjum

Niemniej to na poziomie gimnazjum i szkoły podstawowej zagadnienie Zagłady najczęściej „migruje" z programu nauczania historii. Poza kontekstem drugiej wojny światowej i specyfiką warunków, które doprowadziły do Zagłady, wybrane aspekty Holokaustu często wykorzystywane są przed pedagogów podczas zajęć wychowawczych (*character education*). Temat Sprawiedliwych wśród Narodów Świata czy innych osób ratujących Żydów podczas Zagłady służy do omawiania kwestii moralnych, takich jak dobro i zło czy obrona własnych przekonań w obliczu przeciwności. Na bardziej uproszczonym poziomie Zagładę czasami błędnie przywołuje się w szkolnych programach przeciwko znęcaniu się nad innymi uczniami. W przypadku tych ostatnich temat Holokaustu nie tylko wyszedł z programu nauczania historii, lecz jest błędnie przywoływany jako analogia w celu pokazania, do czego może doprowadzić znęcanie się nad innymi uczniami, jeśli pozwoli się na eskalację tego zjawiska. Pedagogicznie wątpliwe i historycznie rozmyte, takie zjawiska w oświacie stanowią przykład uproszczonych reakcji na złożone kwestie społeczne i jednocześnie niebezpiecznie rozmywają powagę i kontekst historyczny Zagłady.

Wielu uczniów gimnazjum styka się z tematem Zagłady podczas omawiania lektur z szerokiego wachlarza książek adresowanych do młodego czytelnika. Pozycje takie jak *Walizka Hany. Historia Prawdziwa* (Media Rodzina, 2005), *Hiding Edith* [Ukrywając Edith] (Second Story Press, 2006) lub *Guardian Angel House* [Dom anioła stróża] (Second Story Press, 2009) opowiadają historie odpowiednie dla młodzieży pod względem wiekowym i rozwojowym, które uczą o Zagładzie przez pryzmat doświadczeń jednostki. Literatura opisująca Zagładę cieszy się tak dużym zainteresowaniem, że wydawnictwo Second Story Press z siedzibą w Toronto wydaje serię książek o Zagładzie dla młodego czytelnika („Holocaust Remembrance Series for Young Readers"), w której ramach co roku wypuszcza na rynek nowe tytuły. Dostępność takich materiałów bez wątpienia podtrzymuje szybko rosnące zainteresowanie tematem wśród uczniów gimnazjum.

[6] Carrier, Fuchs, *International Status of Education on the Holocaust*, s. 13.

W pierwszych latach nowego stulecia w wielu klasach i szkołach w Ontario wdrażano projekty polegające na zbieraniu i liczeniu przedmiotów, takich jak spinacze do papieru, kamyki lub centy. Częściowo inspirowane projektem zbierania spinaczy do papieru zapoczątkowanym w 1998 r. w pewnej amerykańskiej szkole, inicjatywy takie zdają się opierać na założeniu, że człowiek nie jest w stanie pojąć ogromu liczby ofiar Zagłady (sześć milionów). Dlatego zbieranie namacalnych przedmiotów, z których każdy wyobraża jedną ofiarę, ma ponoć ułatwić uczniom zrozumienie ogromu i skali Zagłady. Popularność takich pomysłów dodatkowo podsycana jest przez zalecenie pedagogiczne, żeby po nauce przejść do działania. Realizujący takie projekty oparte na zbieraniu i liczeniu zdają się uważać działanie za naturalne następstwo zgłębienia tematu na poziomie poznawczym i emocjonalnym.

W 2007 r. nauczycielka z Ontario Melissa Mikel stworzyła projekt „Kamyki dla pokoju" (*Pebbles for Peace*) po tym, jak jej uczniowie obejrzeli film dokumentalny *Paper Clips*. Kamyki, wyobrażające sześć milionów Żydów zamordowanych podczas Zagłady, miały zostać złożone w już istniejącym ogrodzie zadumy w szkole Mikel. „Był to pierwszy projekt aktywizujący, jaki przedsięwzięliśmy jako szkoła. Zbierający mieli dwa zadania: 1) zbierz kamyki z każdej prowincji i terytorium Kanady, i 2) zbierz kamyki z jak największej liczby krajów na świecie"[7]. Zagadnienie Zagłady jest tutaj jednocześnie „ukrajowione" przez zbieranie kamyków z całej Kanady i umiędzynarodowione przez zbieranie kamyków z jak największej liczby krajów.

Choć takie projekty jak najbardziej mogą nieść ze sobą świadomość Zagłady, nie jest oczywiste, czy skutecznie uczą o złożonych kwestiach z nią związanych. Niemniej wydaje się, że w ostatnich latach w Ontario zaczęto odchodzić od zbierania przedmiotów wyobrażających ludzkie życie i w zamian skupiono uwagę na poznawaniu losów jednostek podczas Zagłady. Zmiana ta zbiegła się w czasie z przeniesieniem nacisku z prób przedstawienia liczby sześciu milionów na kwestię zrozumienia osobistego i ludzkiego wymiaru Zagłady i immanentnej wartości życia każdego człowieka. Strategia ta może dać uczniom głębsze doświadczenie edukacyjne i stanowi echo filozofii przyjętej przez Yad Vashem – izraelskie narodowe miejsce pamięci i ośrodek edukacyjny poświęcony Zagładzie. Założenie pedagogiczne „Każda osoba ma imię" (*Unto Every Person There Is a Name*) wzmacnia ludzki wymiar Zagłady w oczach uczniów. Jego upowszechnianie się świadczy również o wzajemnych powiązaniach w nauce o Zagładzie, czy to w Kanadzie, czy Izraelu.

[7] Melissa Mikel, „Pebbles for Peace: The Impact of Holocaust Education", 2014, nieopublikowana praca magisterska, https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/43997/1/Mikel_Melissa_D_201403_MA_thesis.pdf, s. 31 (dostęp 3 V 2015 r.).

Co należy wziąć pod uwagę w przyszłości w kwestii nauczania o Zagładzie

Jak już wiemy, w Kanadzie nie ma ogólnokrajowej strategii nauczania o Zagładzie ani krajowej instytucji zajmującej się badaniami i edukacją na jej temat. Takie działania są podejmowane przez organizacje środowisk żydowskich, profesjonalnie zarządzane ośrodki edukacji o Zagładzie i prywatne ośrodki kształcenia. Wyjątek stanowił okres od 5 marca 2013 do 25 lutego 2014 r., gdy Kanada przewodniczyła Międzynarodowemu Porozumieniu na Rzecz Pamięci o Zagładzie. Pod egidą działu ds. multikulturalizmu (Multiculturalism division) kanadyjskiego Urzędu ds. Obywatelstwa i Imigracji (Citizenship and Immigration Canada), przedsięwzięto wówczas wiele inicjatyw ogólnokrajowych, takich jak otwarty, jednorazowy konkurs dla nauczycieli, którego zwycięzcę uhonorowano Nagrodą za Doskonałość w Nauczaniu o Zagładzie, udział w międzynarodowym konkursie na plakat dla studentów sztuki lub wzornictwa i dofinansowanie dla ośrodków nauczania o Zagładzie z całej Kanady na konserwację, cyfryzację i udostępnienie różnych zbiorów świadectw ocalałych z Zagłady. W ścisłej współpracy z Krajowym Zarządem ds. Filmów (National Film Board, NFB) i Ośrodkiem Nauczania o Zagładzie im. Neubergerów kanadyjski Urząd ds. Obywatelstwa i Imigracji udostępnił internetowy program edukacyjny anglojęzycznym nauczycielom z całego kraju. Wersję francuskojęzyczną przygotowano wspólnie z Muzeum Zagłady w Montrealu (Montreal Holocaust Memorial Centre). Takie działania ogólnokrajowe odegrały ważną rolę w zapewnieniu nauczycielom z całej Kanady dostępu do wysokiej jakości materiałów edukacyjnych i umożliwieniu im dyskusji na szczeblu ogólnokrajowym.

W roku, w którym Kanada przewodniczyła IHRA, udało się też dotrzeć do osób nowo przybyłych, ze szczególnym uwzględnieniem ubiegających się o obywatelstwo. Dzięki pracownikom działu edukacji Ośrodka Nauczania o Zagładzie im. Neubergerów pod auspicjami Działu ds. Multikulturalizmu Urzędu ds. Obywatelstwa i Imigracji zorganizowano serię warsztatów wprowadzających w ośrodkach uczących języka osoby nowo przybyłe do Kanady (Language Instruction for Newcomers to Canada, LINC). Zajęcia skupiały się na obywatelstwie, integracji uchodźców ze społeczeństwem kanadyjskim w następstwie drugiej wojny światowej i oficjalnych datach upamiętniających Zagładę w Kanadzie.

Uczestnicy zajęć pochodzili z wszystkich zakątków świata i odzwierciedlali wielokulturowość społeczeństwa Kanady. Punktem wyjścia dla kursantów było wspólne doświadczenie imigracji do Kanady, budowania życia na nowo, nauki języka i integracji ze społeczeństwem, w którym panują inne, niekiedy niezrozumiałe, zwyczaje. Uczestnicy słuchali nagrań ze świadectwami ocalałych z Zagłady, zdobywali nowe słownictwo i odkrywali, jak i dlaczego żydowscy uchodźcy emigrowali do Kanady. Dzięki tym osobistym świadectwom okazało się, że dzielą z dawnymi uchodźcami wiele doświadczeń.

Przez pryzmat obywatelstwa uczestnicy poznali trzy oficjalne dni pamięci, które budują w Kanadzie świadomość Zagłady. Obchodzony 17 stycznia Dzień

Raoula Wallenberga (*Wallenberg Day*) jest dla Kanadyjczyków okazją do zadumy nad Zagładą w kontekście wychowania obywatelskiego oraz nad wkładem dyplomatów w ratowanie Żydów. *Yom ha-Shoah* lub Dzień Pamięci o Zagładzie obchodzony jest 27. dnia miesiąca nisan w kalendarzu żydowskim. Choć nie przekłada się na stałą datę w kalendarzu gregoriańskim lub urzędowym, w 2003 r. parlament kanadyjski wybrał go jako dzień, w którym obywatele mają szansę upamiętnić ofiary Zagłady na szczeblu lokalnym, prowincji i ogólnokrajowym. Trzecia data to 27 stycznia, czyli dzień ogłoszony przez ONZ Międzynarodowym Dniem Pamięci o Zagładzie, przypominający Kanadyjczykom o globalnych następstwach Holokaustu i ciągle aktualnym znaczeniu tej daty jako międzynarodowego dnia pamięci.

Program LINC objął 525 nowych Kanadyjczyków w ramach 12 kursów zorganizowanych w Toronto, Kitchener i Peterborough. Wielu uczestników przyznało, że nigdy wcześniej nie uczyło się o Zagładzie, a większość nie wiedziała, że do Kanady wyemigrowało około 40 tys. żydowskich uchodźców. Ankietowani instruktorzy i kursanci uznali warsztaty oferowane przez LINC za kształcące doświadczenie warte zachodu. „Ten kurs i świadectwa ocalałych na zawsze pozostaną w moim sercu [...]. Chciałbym pochwalić was zarówno za zorganizowanie wspaniałych warsztatów, jak i świetną pracę. Bardzo byśmy się ucieszyli, gdybyście w nadchodzącym roku zorganizowali kolejne warsztaty dla nowej grupy kursantów" — stwierdził jeden z instruktorów w ankiecie przeprowadzonej wśród kursantów i wykładowców[8].

W kraju o tak różnorodnej populacji jak Kanada, który rocznie przyjmuje 240–265 tys. imigrantów, nauczanie o Zagładzie nie powinno odbywać się jedynie w gimnazjach i szkołach średnich. Włączenie zagadnienia Zagłady do zajęć dla ubiegających się obywatelstwo i kursów języka angielskiego może przynieść korzyść w postaci zaznajomienia nowo przybyłych z tematem, z którym ich dzieci zetkną się w szkole, zapoznania ich z oficjalnymi kanadyjskimi datami pamięci o Zagładzie, a także dania im za przykład jednej z wcześniejszych fal imigrantów, którzy z powodzeniem zintegrowali się ze społeczeństwem. Przekraczanie granic edukacji publicznej niesie ze sobą wielowarstwowe korzyści w sferze nauki o Zagładzie, pogłębiania zrozumienia wydarzeń historycznych i dostrzegania ważnych analogii ze współczesnym obywatelstwem. Można to skutecznie osiągnąć dzięki połączeniu programów na szczeblu prowincji i ogólnokrajowych.

Bibliografia

Bialystok Franklin, *Delayed Impact*, Montreal–Kingston: McGill-Queens University Press, 2000.

Carrier Peter, Fuchs Eckhardt, *International Status of Education on the Holocaust: A global mapping of textbooks*, Paris: UNESCO, 2015.

[8] Korespondencja prywatna, 2014 r.

„The Historical Thinking Project", http://www.corningcentre.org/the-benefits-and-challenges-of-genocide-education.html (dostęp 5 V 2015 r.).
„Historical Thinking Concepts", http://historicalthinking.ca/ (dostęp 6 V 2015 r.).
Mikel Melissa, „Pebbles for Peace: The Impact of Holocaust Education", 2014, nieopublikowana praca magisterska, https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/43997/1/Mikel_Melissa_D_201403_MA_thesis.pdf (dostęp 3 V 2015 r.).
Opis kursu Zarządu Szkolnego Okręgu Toronto, http://www.tdsb.on.ca/DesktopModules/Tdsb.Webteam.Modules.SPC/CourseDescriptionPopup.aspx?courseID =420_20142015_CHG381 (dostęp 3 V 2015 r.).
Opis kursu Zarządu Szkolnego Okręgu York, http://www.ycdsb.ca/trustees/highlights/September18.2012.htm (dostęp 4 V 2015 r.).
Program nauczania w Ontario: historia Kanady i powszechna, strona internetowa Ministerstwa Edukacji Prowincji Ontario, www.edu.gov.on.ca/eng/curriculum/secondary/canworld910curr2013.pdf (dostęp 3 V 2015 r.).
Sarkissian Raffi, „The Benefits and Challenges of Genocide Education", 2011, nieopublikowana praca magisterska (dostęp 3 V 2015 r.).
Wyniki ankiet przeprowadzonych przez Language Instruction for Newcomers to Canada, korespondencja prywatna z Jen Burkholder z Kanadyjskiego Urzędu ds. Obywatelstwa i Imigracji, dostęp 3 IV 2015.

Załącznik

Wymagania programowe w Ontario z zakresu drugiej wojny światowej i Zagłady

KURS AKADEMICKI DLA KLASY 10. PASMO C „KANADA W LATACH 1929–1945".

Wymaganie ogólne C2 „Wspólnoty, konflikty i współpraca". Nacisk na przyczyny i skutki, ciągłość i zmiany.

Wymaganie szczegółowe C2.2. Zanalizuj, jak pewne kluczowe kwestie i/lub wydarzenia wpłynęły na stosunki Kanady z Wielką Brytanią i Stanami Zjednoczonymi w tym okresie (odnosząc się np. do handlu, taryf i inwestycji, utworzenia Brytyjskiej Wspólnoty Narodów, konferencji imperialnych, porozumienia *lend-lease*, udziału zbrojnego w drugiej wojnie światowej). **Przykładowe pytania:** Jakie były cele ruchu eugenicznego? W jakim stopniu zostały osiągnięte?, Podaj niektóre zamierzone i niezamierzone skutki wyprawy na Ottawę [*On-to--Ottawa Trek*]?, Dlaczego doszło wówczas do wzmożenia napięć i przemocy na tle rasowym? Jakie znasz skutki tych napięć?

Wymaganie szczegółowe C2.3. Wyjaśnij główne przyczyny wybuchu drugiej wojny światowej (np. trudności gospodarcze w Niemczech spowodowane traktatem wersalskim i kryzysem gospodarczym; agresje faszystowskich Włoch, nazistowskich Niemiec i imperialnej Japonii; niezdolność Ligi Narodów do rozwiązywania kryzysów międzynarodowych) oraz zanalizuj wkład Kanady w wysiłek wojenny (odnosząc się np. do bitwy o Atlantyk, bitwy o Hongkong, kampanii włoskiej, wyzwolenia Holandii, wyzwalania obozów koncentracyjnych, lotniczego programu szkoleniowego Brytyjskiej Wspólnoty Narodów [*British Commonwealth Air Training Plan*], Obozu X [*Camp X*]; zasług osób takich jak Paul Triquet czy Charles Tompkins; zasług kobiet). **Przykładowe pytania:** Czym była marynarka handlowa? Jaki miała wkład w wysiłek wojenny aliantów?, Czym był Obóz X? Skąd wziął swoją nazwę?, Jakie widzisz różnice między wkładem Kanady w pierwszą i drugą wojnę światową? Jakie zauważasz podobieństwa?

Wymaganie szczegółowe C2.4. Omów, jak druga wojna światowa wpłynęła na Kanadę i Kanadyjczyków (odnosząc się np. do ożywienia gospodarczego, cenzury, racjonowania), łącznie z tym, jak wojna zmieniła życie różnych grup w kraju (np. młodych mężczyzn, który poszli na wojnę. i tych, którzy nie walczyli; rolników; kobiet czynnych zawodowo i niepracujących; „wrogich imigrantów"; weteranów, łącznie z tymi, którzy służyli w marynarce handlowej). **Przykładowe pytania:** Kim była „Bren Gun Girl"? Co jej wizerunek mówi ci o roli, jaką niektóre Kanadyjki odegrały podczas wojny? Jakie podobieństwa i różnice widzisz między ich rolą w pierwszej i drugiej wojnie światowej?, Jak wojna zmieniła życie niektórych Kanadyjczyków japońskiego pochodzenia?

Wymaganie ogólne C3. „Tożsamość, obywatelstwo, dziedzictwo". Nacisk na znaczenie historyczne i perspektywę historyczną.

Wymaganie szczegółowe C3.2. Zanalizuj reakcję Kanady i Kanadyjczyków na niektóre najważniejsze wydarzenia międzynarodowe z tamtego okresu (np. tzw. czerwoną panikę, głód na Ukrainie, hiszpańską wojnę domową, masakrę nankińską; agresje faszystowskich Włoch, nazistowskich Niemiec i/lub imperialnej Japonii; Zagładę; projekt Manhattan) i oceń znaczenie tych reakcji, m.in. dla kanadyjskiej tożsamości i dziedzictwa. **Przykładowe pytania:** Dlaczego rząd kanadyjski odmówił statkowi St. Louis wstępu na terytorium Kanady? Co Kanadyjczycy myśleli wówczas o tej decyzji? Dlaczego? Jak odnoszą się do niej obecnie?

Wymaganie szczegółowe C3.3. Zanalizuj wpływ Zagłady na społeczeństwo kanadyjskie i na stosunek Kanadyjczyków do praw człowieka (np. odnosząc się do zmian w podejściu Kanadyjczyków do mniejszości; bardziej otwartej polityki wobec uchodźców, w tym ocalałych z Zagłady oraz innych wysiedleńców; podpisania przez Kanadę Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka; ewolucji przepisów przeciwko przestępstwom na tle nienawiści [*hate crimes*].

Wymaganie ogólne E3. „Tożsamość, obywatelstwo, dziedzictwo". Nacisk na znaczenie historyczne, przyczyny i skutki.

Wymaganie szczegółowe E3.3. Oceń znaczenie aktów publicznego uznania i/lub upamiętnienia w Kanadzie dawnych tragedii ludzkich i przypadków łamania praw człowieka, do których doszło zarówno w kraju, jak i za granicą (np. Zagłada; głód na Ukrainie; ludobójstwo Ormian, w Rwandzie i Srebrenicy; podatek nakładany na każdego imigranta z Chin przybywającego do Kanady [*Chinese Head Tax*]; incydent zawrócenia parowca Komagata Maru; internowanie Kanadyjczyków ukraińskiego i japońskiego pochodzenia; przymusowe kształcenie Indian kanadyjskich w internatach; aresztowanie Violi Desmond; zburzenie Africville; przymusowe przesiedlenie rodzin inuickich). **Przykładowe pytania:** Czy uważasz, że przeprosiny za dawne przypadki łamania praw człowieka to wystarczające zadośćuczynienie za dawne winy? Dlaczego tak albo dlaczego nie?, Jakie czynniki społeczne, gospodarcze i/lub polityczne mogą przyczynić się do podjęcia decyzji o upamiętnieniu łamania praw człowieka lub złożeniu przeprosin?

KURS AKADEMICKI DLA KLASY 10. PASMO C „KANADA W LATACH 1929–1945".

Wymaganie ogólne C2. „Wspólnoty, konflikty i współpraca". Nacisk na przyczyny i skutki.

Wymaganie szczegółowe C2.1. Wymień najważniejsze sposoby, na jakie Kanadyjczycy współpracowali i/lub walczyli ze sobą w tamtym okresie (np. założenie Kanadyjskiego Bractwa Konduktorów Wagonów Sypialnych [Canadian Brotherhood of Sleeping Car Porters]; wyprawa na Ottawę [*On-to-Ottawa Trek*]; konflikty na tle antysemickim i rasowym, takie jak zamieszki w parku Christie Pits i te związane z orzeczeniem Sądu Najwyższego w sprawie Christie przeciwko York z 1940 r.; wrogość w stosunku do niektórych mniejszości etniczno-kulturowych podczas drugiej wojny światowej), i opisz ich wpływ na różne grupy. **Przykładowe pytania:** Dlaczego wielki kryzys wzmógł napięcia na tle rasowym w Kanadzie?, Jakie były główne kwestie niepokojące zaangażowanych w ruch z Antigonish? Dlaczego się nimi zajęli? Do jakich zmian doprowadzili i które miały największy wpływ na Kanadyjczyków?

Wymaganie szczegółowe C2.2. Wyjaśnij, jak niektóre kluczowe kwestie i/lub wydarzenia wpłynęły na stosunki Kanady z Wielką Brytanią w tamtym okresie (odnosząc się np. do prohibicji i przemytu rumu; statutu westminsterskiego z 1931 r.; nałożenia wysokich taryf na amerykańskie czasopisma; handlu i innych stosunków gospodarczych; udziału zbrojnego w drugiej wojnie światowej). **Przykładowe pytania:** Dlaczego prohibicja w Stanach Zjednoczonych oziębiła stosunki między Kanadą a Stanami Zjednoczonymi?, Dlaczego Kanada szkoliła

pilotów z Brytyjskiej Wspólnoty Narodów podczas drugiej wojny światowej? Co program szkoleń lotniczych mówi ci na temat stosunków Kanady z Wielką Brytanią?

Wymaganie szczegółowe C2.3. Opisz niektóre sposoby, na jakie druga wojna światowa zmieniła życie różnych grup w Kanadzie (np. odnosząc się do ożywienia gospodarczego i racjonowania; losu młodych mężczyzn, który zaciągnęli się do sił zbrojnych, pracowników fabryk zbrojeniowych, rolników, mężczyzn służących w marynarce wojennej, kobiet i Kanadyjczyków japońskiego pochodzenia). **Przykładowe pytania:** Jakie grupy internowano w Kanadzie podczas wojny? Jak takie traktowanie zmieniło ich życie?, Jakie szanse stanęły przez Kanadyjkami w następstwie wojny?

Wymaganie ogólne C3. „Tożsamość, obywatelstwo, dziedzictwo". Nacisk na znaczenie historyczne i perspektywę historyczną.

Wymaganie szczegółowe C3.2. Opisz reakcje Kanady i Kanadyjczyków na pewne najważniejsze wydarzenia międzynarodowe z okresu 1929–1945, łącznie z udziałem zbrojnym kraju i jego obywateli w drugiej wojnie światowej (np. tzw. czerwona panika, głód na Ukrainie, masakra nankińska, agresja nazistowskich Niemiec, bitwa o Hongkong, Zagłada, lądowanie w Normandii, projekt Manhattan, wyzwolenie Holandii, wkład osób takich jak Norman Bethune czy Paul Triquet), i oceń znaczenie tych reakcji dla tożsamości kanadyjskiej i/lub dziedzictwa kanadyjskiego. **Przykładowe pytania:** Jak różne grupy w Kanadzie zareagowały na dojście nazistów do władzy? Jakie postawy i wartości społeczne znalazły odzwierciedlenie w tym reakcjach?, Dlaczego rząd kanadyjski odmówił statkowi St. Louis wstępu na terytorium Kanady?, Dlaczego Holandia co rok wysyła do Kanady tysiące cebulek tulipanów?

Wymaganie szczegółowe C3.3. Wyjaśnij znaczenie Zagłady dla Kanady i Kanadyjczyków (odnosząc się np. do antysemityzmu w Kanadzie w latach trzydziestych i czterdziestych, reakcji Kanady na prześladowania Żydów w nazistowskich Niemczech, roli Kanadyjczyków w wyzwoleniu nazistowskich obozów koncentracyjnych i śmierci, powojennej polityki w kwestii uchodźców i stosunku do ocalałych, ewolucji praw człowieka i przepisów przeciw przestępstwom na tle nienawiści [*hate crimes*]). **Przykładowe pytania:** Gdy oglądasz obrazy kanadyjskich artystów wojennych namalowane podczas wyzwalania nazistowskich obozów koncentracyjnych i śmierci, jak myślisz, jaki wpływ miałyby na Kanadyjczyków?

Wymaganie ogólne E3. „Tożsamość, obywatelstwo, dziedzictwo". Nacisk na znaczenie historyczne, przyczyny i skutki.

Wymaganie szczegółowe E3.4. Opisz niektóre sposoby, na jakie od 1982 r. Kanada i Kanadyjczycy uznają skutki dawnych wydarzeń i/lub upamiętniają takie wydarzenia, zwłaszcza tragedie ludzkie i przypadki pogwałcenia praw człowieka, do których doszło w Kanadzie lub gdzie indziej (np. przeprosiny za podatek dla imigrantów z Chin [*Chinese Head Tax*], internowanie Kanadyjczyków japońskiego pochodzenia, i/lub przymusowe kształcenie Indian kanadyjskich w szkołach z internatem; oficjalne dni pamięci, takie jak Dzień Pamięci i Persons Day; rządowe uznanie Zagłady, głodu na Ukrainie i ludobójstwa Ormian, w Rwandzie i/lub Srebrenicy; plany budowy muzeum praw człowieka i/lub muzeum Africville; Miesiąc Historii Czarnych Kanadyjczyków [*Black History Month*], Miesiąc Historii Rdzennej Ludności Kanady [*Aboriginal History Month*]) i wyjaśnij znaczenie tych upamiętnień dla tożsamości i/lub dziedzictwa Kanady. **Przykładowe pytania**: Gdy dokonujesz przeglądu różnych typów upamiętnień, jakie kryteria według ciebie rozstrzygnęły, czy dane wydarzenie jest upamiętniane przez Kanadyjczyków? Co te kryteria mówią ci o kanadyjskiej tożsamości narodowej i/lub kanadyjskim dziedzictwie narodowym?

Z języka angielskiego przełożyła *Anna Brzostowska*